

VICTORIA-PARASCHIVA BATARIUC, TEODOR-OCTAVIAN GHEORGHIU, DAN-DUMITRU IACOB, MIRCEA D. MATEI (coord.), *Atlas istoric al orașelor din România. Seria A – Moldova. Fascicula 1 – Suceava*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, 18 file + 9 planșe.

Al treilea volum al *Atlasului istoric al orașelor din România* și, în același timp, primul din seria dedicată orașelor de la est de Carpați se constituie într-o încercare de a solidifica, într-o formă ce se vrea definitivă, setul de concepte care ar trebui să formeze nucleul unei versiuni românești a ceea ce istoriografia anglo-saxonă desemnează de ceva vreme încoace drept *townscape* history/archaeology: "... townscape, which is a combination of townplan, pattern of building forms and pattern of urban land use". Pentru referințe vezi: M. R. G. Cozen, *Alnwick – Northumberland. A Study In Town-Plan Analysis*, in *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, vol. 27 (1960), p. 3; A. E. Smailes, *Some Reflections On The Geographical Description And Analysis Of Townscapes*, in *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, vol. 22 (1955), p. 100; cf. și Clive Gamble, *Archaeology: The Basics*, Routledge Press, London, 2001, p. 151. Extinderea acestei întreprinderi transilvănene, pornită sub egida și după modelele Comisiei Europene de Istorie a Orașelor, la spațiul extracarpatic este mai mult decât binevenită, iar debutul seriei A – Moldova cu fascicula dedicată orașului Suceava este o alegere cât se poate de logică.

Structura volumului nu diferă mult de cea a fasciculelor precedente, *Sebeș* și respectiv *Sighișoara*, și respectând standardul seriei, întregul volum este bilingv (română-germană). Textul, care însoțește setul de hărți și planuri, pus la dispoziția cititorului este împărțit în: *Cuvântul înainte* al coordonatorului fasciculei, profesorul Mircea Matei, *Datele fizico-geografice* (Șerban Dragomirescu și Marian Țiplic), *Introducere în istoria*

orașului (Mircea Matei), *Cronica orașului* (Mircea Matei, Paraschiva Batariuc, Ioan Scripcariuc), *Evoluția demografică* (Dan Iacob), *Structura morfologică și Etapele de extindere a orașului* (Teodor Octavian Gheorghiu), *Monumente istorice* (Paraschiva Batariuc, Florin Hău, Gheorghe Sion), *Descrieri istorice ale orașului* (Dan Iacob, Paul Niedermaier, Marian Țiplic), *Descoperiri arheologice* (Paraschiva Batariuc, Florin Hău), *Denumirile străzilor* (Dan Iacob), *Bibliografie și Proveniența ilustrațiilor* (Dan Iacob). Partea de planimetrie/cartografie cuprinde nouă planșe, anume: *Harta Bucovinei* (1781), 1:89 000, *Planul zonei* (1773–1775), 1:57 600, *Planul zonei* (1830, 1863–1864), 1:28 800, *Planul orașului Suceava* (1995), 1:10 000, *Planul orașului Suceava* (1856), 1:2 500, *Denumiri de străzi (vechi și actuale) și numere de proprietăți* (1856), 1:2 500, *Parcelarea orașului* (1856), 1:5 000, *Etape de extindere a orașului*, 1:5 000, *Stampă după desen de Franz Xaver Knapp* (1875).

Este de remarcat, chiar în momentul deschiderii *Atlasului*, ciudățenia împărțirii autorilor textului în autori ai volumului, pe de o parte, și colaboratori la volum pe de alta. Care a fost logica acestei separări nu ne stă în putință a discerne, de vreme ce autorii și colaboratorii apar, nediscriminat, ca autori de text în *Cuprinsul* fasciculei, iar unii „colaboratori”, ca Florin Hău și Marian Țiplic, sunt coautori la câte două capitole. O altă particularitate incomodă este lipsa, în *Cuprins*, a demarcajului dintre hărțile care sunt reproduceri după izvoare cartografice și hărțile care sunt produsul unor elaborări, mai mult sau mai puțin analitice, ale autorilor volumului. O ultimă observație care ar trebui adusă

volumului, din punct de vedere redacțional, ar fi aceea că, dacă atâta vreme cât *Atlasul Istoric al Orașelor* a fost o întreprindere exclusiv transilvăneană, folosirea limbii germane a sporit valoarea volumelor, din momentul în care adresarea geografică și, implicit publicul non-specific, s-a lărgit prin publicarea fasciculei dedicată Sucevei, ignorarea limbii engleze sau a francezei (chiar și sub forma unui rezumat succint) devine o extravaganță deranjantă care frizează snobismul, în condițiile în care primele două volume au beneficiat de un rezumat în limba maghiară.

Datele fizico-geografice prezintă succint, laconic, elementele de geografie fizică ale zonei orașului și ale hinterlandului imediat, ca și datele de localizare, absolută și relativă, ale municipiului Suceava. Inventarul geografic din text, referitor exclusiv la perioada modernă, se încheie, totuși, cu fraza: „Așezat într-o poziție strategică, orașul Suceava a beneficiat, în istoria sa multiseclară, de condiții naturale favorabile”. Fără a pune la îndoială această afirmație a autorilor capitolului, facem observația că o astfel de concluzie ar fi trebuit susținută, dacă nu de descriere în text a unor elemente de *optimum* habitabil, măcar de o notă de subsol, problema relației oraș-mediul natural constituind un capitol important, tratat cu seriozitate atât de urbaniști, cât și de istorici europeni (Pierre Lavedan, Jeanne Hugueney, *L'Urbanisme Medieval*, Droz, Geneva, 1974, p. 9 și nota 54, p.134; pentru referințe mai recente, cf. Thierry Dutour, *La Ville Medievale*, Editions Odile Jacob, Paris, 2003, p. 28).

Capitolul de *Introducere în Istoria Orașului* reproduce, cu destul de multă acuratețe, elementele de arheologie și istorie locală cunoscute deja din cărțile publicate de autorul capitolului, profesorul Mircea Matei, începând cu *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava* (1963) și până la *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)* (1989). Prezentarea istoriei orașului Suceava începe, evident, cu afirmarea continuității de locuire din paleoliticul mijlociu și până astăzi, continuând cu un succint inventar al descoperirilor arheologice databile în preistorie. Miezul capitolului este dat de prezentarea mărturiilor istorice aparținând mileniului I și epocii medievale. Este meritorie precizia și logica cu care principalele momente ale istoriei capitalei Moldovei medievale sunt prezentate. Este, totuși, surprinzătoare afirmația autorului: „Procesul consolidării structurilor urbane (în sensul cel mai complex al cuvântului) ale Sucevei va continua și, cel puțin, în cursul primelor decenii ale secolului al XV-lea...” în condițiile în care documentele cu referire la Suceava, databile în prima jumătate a domniei lui Alexandru cel Bun, sunt exact 14. Dacă, așa cum gramatica limbii române ar cere, acel „sens cel mai complex” ar fi al cuvântului *urbane* și nu ar fi o figură (?) de stil, atunci folosirea sintagmei respective pentru Suceava începutului de secol al XV-lea (și pentru oricare localitate a aceleiași perioade din Moldova) este o pretenție lipsită de teme, din aceeași categorie ca și

„densa și viguroasa populație urbană” din Moldova de dinaintea invaziei mongole a lui C. C. Giurescu. Pentru comparație, sub aspectul maturității cercetării de istorie și arheologie urbană, autorii ar trebui, poate, să consulte volumul cuprinzând lucrările congresului dedicat istoriei Thessalonik-ului bizantin, organizat de Centrul de bizantinologie Dumbarton Oaks în 2001 (*Dumbarton Oaks Papers*, vol. 57 (2003), Dumbarton Oaks Research Library, Washington D.C., 2004).

Făcând un bilanț al capitolului, trebuie să remarcăm, totuși, logica expunerii și cantitatea mare de informații, care reușește să fie o narațiune utilă a istoriei orașului, doar la un pas, totuși, de a fi suprapredândată și, în consecință, complet inutilă în economia volumului. Capitolul este salvat prin partea sa finală, dedicată perioadei moderne, în care profesorul Mircea Matei, aflat în afara specialității domniei sale, se limitează la o expunere pragmatică și clară, focalizată pe probleme clar definite de istorie urbană a Sucevei.

Cronica orașului enumeră principalele evenimente din istoria orașului, politice, economice, culturale și militare, începând cu scrisoarea lui Petru I către Vladislav Jagiello, scrisă la Suceava, în 1388, și până la descoperirea, în 1996, în interiorul bisericii Sf. Gheorghe-Mirăuți. Aici ar trebui remarcată o inconsistență în transcrierea numelor străine, unde numele regelui polon ar fi trebuit redat sub forma „Władysław Jagiełło”, dacă autorii capitolului ar fi dorit, într-adevăr, să preia ortografia limbii de origine, sau „Vladislav Iagelo”, așa cum ar fi trebuit transliterat în limba română, iar nu: „Vladislav Iagełło”, cum apare în text. Având toată considerația pentru expertiza autorilor și pentru competența redactorului volumului, Dan Dumitru Iacob, nu ne putem opri să nu categorisim drept superficială atenția acordată formei textului, cel puțin pentru jumătatea în limba română.

Cele trei capitole care se ocupă de demografia și urbanismul Sucevei istorice, *Evoluția demografică, Structura morfologică și Etapele de extindere a orașului*, sunt relativ scurte față de amploarea pe care subiectele respective o au în volumele similare editate sub egida Comisiei Europene de Istorie a orașelor. Acest fapt se datorează, fără îndoială, precarității surselor specifice pentru perioada Evului Mediu, definitorie pentru traseul evolutiv al unui oraș istoric european. Acest fapt este remarcat cu justete și de autorul primului segment, cel de demografie, Dan Dumitru Iacob, care, între estimările din relatările călătorilor străini și cele ale istoricilor moderni, mai mult sau mai puțin entuziaști, reușește să ofere, cu profesionalism, o imagine realistă asupra structurii și mărimii populației vechii Suceve. Capitolele dedicate urbanismului, în schimb, tratează cu multă generozitate subiectul genezei și cel al evoluției teritoriale a locuirii de tip urban pentru Suceava medievală, având ca instrument extrapolarea intensă a datelor oferite de documentele cartografice și cadastrale din perioada modernă și a descoperirilor arheologice care, cu excepția zonei Curții Domnești, sunt de natură punctiformă și insuficient de rigurose publicate. Dacă urbanismul

Sucevei medievale este un subiect abordat oarecum speculativ, orașul modern cu structura și morfologia sa sunt tratate documentat și riguros, cu observația că, în lipsa unor surse care să îngăduie un comentariu mai aprofundat al morfologiei și evoluției orașului medieval, ar fi fost de dorit ca orașul modern să „preia” spațiul lăsat disponibil, pentru a forma centrul de greutate necesar unui Atlas dedicat oraș istoric, centru ocupat, în volumul de față, de *Introducerea în istoria orașului*.

Succintul catalog al *Monumentelor Istorice* ale Sucevei este structurat tematic, începând cu edificiile militare (Cetatea de Scaun, Cetatea Șcheia), continuând cu Curtea Domnească, cu edificiile de cult, ortodoxe și armenesti (existente și dispărute) și încheind cu edificiile civile (Hanul domnesc și, dispărutul astăzi, Spital al lui Anastasie Crimca). Într-un mod oarecum stingheritor, autorii au inclus *Biserica catolică din punctul „Drumul Național”* printre *Bisericele ortodoxe dispărute*. Lectura textului a eliminat neclaritatea: „... identificarea bisericii descoperită (*sic*) în punctul «Drumul Național» cu unul sau altul dintre edificiile de cult catolice este dificilă”. După cum se vede, este doar o simplă subordonare temporală între text și titlu, puțin probabila biserică catolică din text devenind o certitudine în titlu, urmare, credem, a unor puncte de vedere diferite ale autorilor asupra subiectului. Trecând peste aceste scăpări insignifiante, datorate, probabil, presiunii termenului limită impus de redacție, catalogul *Monumentelor* este o sinteză bine făcută, un instrument foarte util (prin structura logică a informației arheologice și de arhitectură) pentru o referință rapidă asupra edificiilor istorice din Suceava.

Descrierile istorice ale orașului cuprind informații despre orașul Suceava din izvoare narative, literare și geografice, marea majoritate fiind extrase din seria de volume a *Călătorilor străini despre țările române*. Extrasele sunt ordonate cronologic, fiind redat doar în traducere, cu indicarea provenienței, în speță a volumului din *Călători străini...* și a paginii, cu excepția celor trei fragmente care nu provin din zisa serie a *Călătorilor...* și a celor două extrase din seria nouă *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*.

Repertoriul *Descoperirilor arheologice* de pe teritoriul orașului Suceava cuprinde 45 de puncte, din Aurignacian și până în secolul al XVII-lea, zece monumente de arhitectură ecleziastică și trei monumente „cu rol aulic sau de apărare”.

Volumul mai cuprinde un repertoriu al numelor de străzi, ordonat cronologic, conform datelor mențiunilor documentare și în străzi principale și mahalale, așa cum apar acestea din izvoare: a armenilor, Sf. Nicolae, Tătăruși, Colțul sau Cutul, a blănarilor și cojocarilor, a Mirăuților, Ițcanii Vechi și Târgul de Sus cu Evreimea și Curtea Domnească.

Partea de text a *Atlasului* se încheie cu *Bibliografia* și cu *Proveniența ilustrațiilor*.

Atlasul este ilustrat cu imagini îngropate în textul pe două coloane, atât în cel românesc cât și în cel german, textele explicative fiind bilingve, dar cu traducerile intercalate în loc să fie juxtapuse, sistem care stânjenește, oarecum, lectura. Ilustrația este de foarte bună calitate, ca și imprimarea volumului, în general, rezultat al sponsorizării costurilor de tipărire de către o firmă de turism din București.

Datorită numerotării speciale a paginilor de text bilingv (paginile cu text în limba română sunt numerotate cu cifre romane, iar cele cu text german cu cifre arabe), fiecare filă a *Atlasului* poartă teoretic același text, în română pe o față și în germană pe cealaltă, iar citarea trebuie să țină cont de acest sistem, specific lucrărilor cartografice și albumelor de arhitectură, deși volumul de față conține doar nouă planșe, comparat cu 18 file de text.

Partea de cartografie/planimetrie a volumului este relativ redusă, raportată la partea de text, dar realizată cu profesionalism și de o ridicată calitate grafică. Planșele V și VI, respectiv *Planul orașului (1856)* și *Denumiri de străzi și numere de proprietăți (1856)*, ambele la scara 1:2 500, sunt de dimensiuni mari (68 × 100 cm) și sunt pliate. Autoarea planșelor a considerat redundantă plasarea pe unele dintre acestea a unei scări grafice, probabil în ideea că prezența scării grafice pe o altă planșă, desenată la aceeași scară, este suficientă. Trebuie să spunem, totuși, că a lăsa intuiției cititorului sarcina identificării motivului pentru care unele planșe au această (extrem de utilă) scară grafică iar altele nu, este o scăpare care ar fi trebuit remediată la nivelul redacțional, înainte de trimiterea volumului referenților științifici. În final, ar fi fost mai mult decât utilă adăugarea unor reconstituiri, dacă nu a unor fronturi stradale, măcar a Curții Domnești sau a Cetății de Scaun. Prezența, ca planșa IX, a unei reproduceri după *Veduta* lui Franz-Xaver Knapp, nu face decât să sublinieze necesitatea adăugării unor vederi reconstituite, cu atât mai mult cu cât unul dintre colaboratori/autori este un reputat autor al unor astfel de elaborări pentru Cetatea de Scaun de la Suceava, arhitectul Gheorghe Sion.

Drept concluzie, trebuie spus ca această fasciculă a *Atlasului Istoric al Orașelor din România* este o apariție editorială care trebuie salutăată, atât pentru a încuraja activitatea colectivului redacțional de la Institutul de Cercetări Socio-Umane de la Sibiu, dar și pentru faptul că apariția sa pune la îndemâna specialiștilor (istoricilor, arheologilor, urbaniștilor) și amatorilor un instrument de lucru de referință, care adună într-un singur volum, ordonat logic, informație istorică, demografică, arheologică și cartografică. Acest efort de sinteză trebuie încurajat și sprijinit, în ciuda neajunsurilor semnalate și criticate mai sus, care – avem speranța – nu vor mai fi prezente în fasciculele viitoare.

CĂTĂLIN HRIBAN

MARIANA ȘLAPAC, *Cetăți medievale din Moldova – mijlocul secolului al XIV-lea– mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura ARC, Chișinău, 2004, 372 p.

Considerăm necesar în demersul pe care-l vom realiza în cele ce urmează să aducem în discuție câteva date despre autoarea acestei lucrări, d-na Mariana Șlapac. S-a născut în Tiraspol, într-o familie de profesori universitari. În anul 1972 a absolvit cu medalia de aur Școala medie nr. 1, iar în 1977 Facultatea de Arhitectură și Urbanism a Institutului Politehnic din Chișinău. Între anii 1977–1992 a fost arhitect la secția „Planuri generale” a Institutului „Moldghiprostroii” din Chișinău. Participă acum la proiectarea planurilor urbanistice generale și de detaliu ale unor orașe. Din anul 1992 și până în prezent este cercetător științific la Institutul „Studiul Artelor” al Academiei de Științe din Republica Moldova. În anul 1998 obține titlul de doctor în studiul artelor după susținerea tezei intitulată: „Arhitectura fortificației medievale de la Cetatea Albă”. Mariana Șlapac este autoarea a peste 40 de articole științifice și de popularizare, publicate în Republica Moldova, România, Ucraina, Rusia și Letonia.

Bazându-se pe un vast material documentar, autoarea prezentului demers a reușit să reconstituie o imagine de ansamblu a arhitecturii militare din Moldova istorică (astăzi fortificațiile de care s-a ocupat sunt dispuse în teritoriile a trei țări: Republica Moldova, România și Ucraina). Pentru conceperea unei astfel de lucrări, autoarea a realizat mai întâi o trecere în revistă a celor ce s-au ocupat de această temă. Primii care au acordat atenție amenajărilor fortificate din Moldova medievală au fost cronicarii moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, succedați de cărturarul enciclopedist Dimitrie Cantemir. Toți aceștia au oferit informații sumare despre diferite fortărețe. O bună cunoaștere a temei a fost dată și de lucrările unor istorici din Odessa și bineînțeles de operele specialiștilor români. O lucrare de bază, ce își menține perenitatea, aparține lui Nicolae Iorga, savant care a reușit să reconstituie istoria celor mai însemnate orașe-porturi din Moldova medievală: Chilia și Cetatea Albă. O înșiruire a tuturor celor ce au contribuit în orice fel la elaborarea prezentei lucrări ar depăși cadrul pe care ni l-am propus, dar merită totuși adusă în discuție teza de doctorat a lui Lucian Chițescu: *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV–XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești, rămasă din păcate nepublicată*.

Obiectul studiului de față îl constituie investigarea fortificațiilor Tighina-Bender, Soroca, Orheiul Vechi, Cetatea de Scaun de la Suceava, Neamț, Șcheia, Cetatea Nouă de lângă Roman, Hotin, Țețina, Cetatea Albă, Chilia, Tatarbunar etc., iar scopul principal este studierea arhitecturii acestor cetăți. Limitele geografice ale studiului corespund teritoriilor Moldovei medievale dinainte de amputările săvârșite de otomani. Limitele cronologice sunt jumătatea secolului al XIV-lea (când a avut loc constituirea statului de sine stătător al Moldovei)

și jumătatea secolului al XVI-lea (decăderea fortărețelor de piatră și integrarea Moldovei în sistemul politic al Imperiului Otoman).

Autoarea a folosit surse arheologice, iconografice, grafice, cartografice, epigrafice etc. După ce este făcută o trecere în revistă a unor termeni specifici, este prezentat un tablou general al sistemului de apărare din Moldova. Se pornește de la domnia lui Bogdan I și se urmăresc evenimentele până la mijlocul secolului al XVI-lea, când prezența unor fortificații moldovenești puternice devenise supărătoare pentru Imperiul Otoman. În acest sens, semnificativ este un citat ce aparține umanistului dalmat Anton Verancsics: „Potrivit cu decretul împăraților vechi și ale împăraților turcești de acum lor (domnitorilor din Țara Românească – n.n.) nici nu le este îngăduit să-și întemeieze cetăți și fortărețe, nici să-și împrejmuiască orașele cu ziduri și întăriri, toate puterea țării stând numai în numărul și vitejia ostașilor”. Pe lângă aceasta, se pune accentul pe strategia militară, pe tactică și metode de asediu.

La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, în Țara Moldovei se începe construcția mai multor fortificații de piatră. Acum este creat un sistem unitar de cetăți datorită inițiativei voievozilor Pentru I Mușat, Roman I Mușat și Alexandru cel Bun. Acest sistem este perfecționat și amplificat în a doua jumătate a secolului al XV-lea de Ștefan cel Mare și la jumătatea secolului al XVI-lea de Petru Rareș. În componența sa intră cetăți voievodale de piatră, incinte urbane de pământ și lemn, curți domnești și boierești, mănăstiri întărite etc. Acest sistem se va dovedi a fi relativ eficient în Europa de Sud-Est la acea vreme.

O explicație amănunțită este dată elementelor defensive și categoriilor de fortificații. Dintre elementele defensive amintim: valul de pământ cu sau fără palisadă, ziduri de piatră, turnul izolat, flancat etc.

De asemenea, într-un subcapitol intitulat „Date generale despre cele mai importante fortificații”, autoarea face o incursiune în datele istorice, arheologice, cartografice, date care i-au oferit posibilitatea cercetării amenajărilor defensive ale Moldovei, din perioada tratată: Baia, Bârlad, Cetatea Albă, Chilia – Licostomo, Crăciuna, Hotin, Iași, Ismail, Neamț, Orhei, Roman, Suceava etc.

Un capitol special este rezervat cetăților lucrate din pământ și lemn. Autoarea pune în evidență faptul că existau două tipuri de astfel de cetăți: întărituri ale unor locuri strategice și fortificații de campanie. Amintim aici, ca exemplu, de astfel de construcții: Tighina, Soroca, Neamț, Șcheia, fortul cetății Chilia. Nu sunt ignorate cetățile din categoria modelului bizantino-oriental (fortul Cetății Albe, cetatea Tatarbunar, fortul Cetății Noi de lângă Roman, fortul cetății Bender), oriental (cetatea de piatră de la Orheiul Vechi) și renașcentist (cetatea de

piatră de la Soroca) etc. Acest lucru a demonstrat că domnia a apelat la arhitecți din spații culturale diverse: bizantin, nordic, vest și central-european, oriental.

Se poate aprecia că noua sinteză a Marianeii Șlapac abordează aspecte diverse privind fortificațiile medievale

ale Moldovei și oferă unele sugestii interesante în special din unghiul arhitectului. Merită a fi relevată și calitatea deosebită a materialului ilustrativ.

IRINA MĂDĂLINA ȘARBAN